

**OSMANLI DEVLETİ ile AZERBAJYAN TÜRİK
HANLIKLARI ARASINDAKİ MÜNASEBETLERE DÂİR
ARŞİV BELGELERİ Karabağ,Şuşa, Nahçıvan, Bakû, Gence,
Şirvan, Şeki, Revan, Kuba, Hoy, I (1578-1914), Ankara
1992.**

M.Akif ERDOĞRU

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığında uygulanan bir projenin ürünü olan kitap şu ana başlıklardan oluşmaktadır: Giriş (s.3-37), Belgelerin Özet ve Transkripsiyonu (41-243), Belgelerde Geçen Terimlere Dâir Açıklamalar (245-247), İndeks (249-257), Bibliyoğrafya (259-260) ve Belgelerin Fotokopileri (163-427). Osmanlı Arşivi Dairesi tarafından yayınlanan kitap asıl olarak Osmanlı Arşivi'nde (İstanbul'da) muhafaza edilen Azerbaycan'a ait Osmanlı belgelerinin (nâme-i hümayûn, hatt-ı hümayûn, mektûp sûreti, arz, arzihâl, kaîime, takrîr, buyruldu, arıza, mektûp, tahrirât hulasası, hüküm, derkenâr, şukka, tezkîre, irâde, sadaret tezkîresi, rapor) Latin harflerine çevirisinden ibarettir.

Kitabın giriş kısmında Azerbaycan'ın coğrafyası ve tarihinden kısaca bahsedilmektedir. İlkçağlardan itibaren Azerbaycan'da hüküm sürmüş olan devlet ve hanedanlara (Türkler, Araplar, Selçuklular, Atabeyler, İlhanlılar, Safevîler, Osmanlılar ve Nadir Şah dönemi) ait temel bilgiler bu kısımda verilmiştir. Daha sonra da Azerbaycan hanlıkları hakkında (Karabağ, Şirvan, Kuba, Gence, Revan, Şeki, Bakû, Nahçıvan ve Hoy) yine özlü bilgilere geçilmiştir. Belgeler kısmında ise 88 adet Osmanlı belgesi latin harflerine transkribe edilmiştir. Bu belgeler pek çok bakımdan önemlidir. Yayınlanan ilk belge 2 kısım 1578 tarihli bir nâme-i hümayûndur ve 32 numaralı Mühimme Defteri'nden çıkarılmıştır. Nâmenin konusu, Şirvan'ın fethi için serdâr tayin edilen vezîr Mustafa Paşa'ya Tatar hanı Mehmed Giray Han'ın kardeşi Âdil Giray Mîrza ve oğlu Murad

Giray'ın yardım etmesidir. Son belge ise Azerbaycan'ın nüfûsu hakkında Osmanlı Başkumandanlık Vekaletince 1914 yılında hazırlanmış olan bir rapordur. Belgeler yazılış tarihlerine göre kitapta sıralanmışlardır. Aslında bu yönüyle belgelere bakıldığında ilgi çekici bir durumla karşılaşmaktadır. Kitapta onaltıncı yüzyıla ait bir belge bulunmaktadır. Onyedinci yüzyıla ait belgeler ise kitapta hiç yer almamaktadır. Belgelerin çoğunluğu onsekizinci yüzyıla aittir. 55 adet vesika onsekizinci yüzyıl tarihlidir. Bu belgeler de aslında 1723-1731 ve 1780-1798 tarihleri arasında kesafet kazanmıştır. Ondokuzuncu yüzyıla ait belge sayısı ise 26'dır ve bu belgelerin çoğunluğu da 1800-1805 ve 1827-1828 tarihleri arasındaki döneme aittir. Dikkati çeken bir nokta da ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına ait belgelerin kitapta hiç yer almamasıdır. Yirminci yüzyıla ait de beş adet belge bulunmaktadır. Bu durum belgelerin iyi bir tasnife tabi tutulmadığını, sadece arşivde bulunan Azerbaycanla ilgili belgelerin ardarda sıralandığını göstermektedir. Azerbaycan hakkındaki onyedinci yüzyıl belgelerinin durumuna hiç değinilmemektedir.

Kitapta yer alan Osmanlı belgeleri Azerbaycan hakkında önemli bilgileri ilk olarak gözler önüne sermektedir. Osmanlıların Azerbaycan siyaseti bu belgelerden çıkarılabilmektedir. Mezku belgelere göre, Azerbaycan, görünüşte herşeyden evvel onaltıncıyüzyıl sonlarından itibaren sunnî- şîî mücadelesinin yapıldığı bir yer olmuştur. Azerbaycan Acem şahlarının, Moskov çarlarının, Tiflis hanlarının ve Osmanlı sultanlarının göz diktiği bir saha idi. Ancak bu bölgede asıl mücadele Osmanlı, İran ve Moskova arasında geçmişti. Osmanlı İran mücadelesi görünüşte şîî-sünnî tartışması halinde cereyan etmesine karşın asıl olan menfaat çatışmasıydı. Osmanlılar müslüman sünnî Şirvan hanlarının yardımıyla Azerbaycan'da bir istisfa (saflaştırma) politikasını izlediler. Kısacası buradaki İran taraftarı rafizî kızılbaşlara karşı sünnî müslümanları destekleyerek nüfûzlarını güçlendirmeyi amaçladılar. Hemen her fırsatta Trabzon, Erzurum, Van, Kars ve hatta Diyarbakır valilerine gönderdikleri yazılarda Azerbaycan'daki kızılbaşların defedilerek, sünnî taifeye rahat nefes aldırılması istendi.

Aslında bu düşünce de pek kolay gerçekleşmedi. Bu bölge pek çok meseleyle doluydu. Herşeyden önce Azerbaycanlılar hanlarını kolaylıkla seçemiyorlardı. Hanlık için çok çetin mücadelelere yapılıyordu. İstanbul bu durumdan çoğu kere rahatsız oluyordu. Hanlıkların yurtluk ve ocaklık yapısında olması meselenin halini bir kat daha da güçleştiriyordu. Kırım hanlığıyla aynı statüde bulunan Azerbaycan hanlıklarının berât, nâme-i hümayûn, samur kürk, hil'at, iki tuğ ve bir alem'den ibaret olan hakimiyet alametleri İstanbul'dan Bakü'ye gönderiliyordu. Osmanlı sultanlarının asıl amaçları buradaki müslümanlar arasında kardeşlik ve itihadi sağlamaktı. Kırım hanlarına yapılan ikram ve iltifatlar Azerbaycan hanlarına da aynen yapılmıştı. Bir diğer önemli nokta da bu hanların Osmanlıya sadakat meselesiydi. Bu noktada sultanlar azamî dikkat gösterdiler. Her fırsatta hanların sünnî müslüman ve kéndilerine karşı samimi ve mutemet olmasını istemişlerdi. Nitekim dinsiz Tiflis hanları (!) bu hanlar üzerinde Moskov çarlarının da yardımıyla çok etkili olmuşlardı. Bundan dolayı sultanlar Bakü'ye gönderilen hakimiyet sembollerine Bakü'de gereken izzet ve ikramın yapılmasına çok dikkat etmişlerdi. İstanbul ve Mekke'de yapılan şenliklerin Bakü'de de sünnî müslümanlar arasında hemen yapılması sultanlar tarafından hassasiyetle talep edilmişti.

İran, Osmanlıların Azerbaycan için Ruslarla anlaşma yapmasını sürekli engellemeye çalıştı. Moskov çarları da fırsat buldukça ya Tiflis hanlarıyla ya da Acem şahlarıyla ittifak kurarak bu bölgedeki Osmanlı nüfûzunu azaltmayı hedeflemişti. Osmanlılar buna karşı çoğunlukla Tatar hanlarından yardım talep etmişlerdi. Bu yardımı da çoğu kez almayı başarmışlardı. Osmanlılar Tatarlardan başka Azerbaycan'da mukîm müslüman taifelerden de oldukça yardım gördüler. Osmanlıya mutî olan bu taifelerin başında kuşkusuz Dağıstanlı Lezgîler geliyordu. Lezgîlerin bu desteği karşılıksız bırakılmadı. Bahşis ve ulûfelerle Lezgîlerin Osmanlı saflarında kalması sağlanmıştı. Yardım yapan diğer bir taife de müslüman Kumuklardı. Moskov çarlarına karşı Kumuklar sürekli Osmanlılarca korundu. Çerkesler zaman zaman Osmanlılara muhalefet ederek Çarlarla

birlik olmuşlardı. Kùrdler de bu hususta gereken desteği çoğu kere vermemişlerdi. Ondokuzuncu yùzyılın başlarında Azerbaycan'daki Osmanlı etkisi çok zayıflamıştı. Kitapta bulunan bir belge (67 numaralı) bu durumu açıkça göstermektedir. II. Mahmud'un tahta geçtiği ancak beş sene sonra Bakù'de duyulmuştu. Sultan 1813'de Bakù'de kendi adına càmilerde hutbe okunmasını, para basılmasını ve bayramların yapılmasını istiyordu. Yirmiciyüzyıla ait belgeler ise Ermenilerin Rusların yardımıyla Bakù'de müslümanları katlatmalarıyla ilgilidir.

Sonuç olarak, eser, yeni bilgiler ihtiva etmesi yönüyle bir başvuru kitabı niteliğindedir.